

**НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ
ПЕРШОЇ ТА АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЙ У СВІТЛІ ПРИЙНЯТТЯ
НОВОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ**

**SCIENTIFIC AND PRACTICAL ANALYSIS OF CIVIL JURISDICTION
OF FIRST AND APPELLATE INSTANCE IN THE LIGHT OF THE ADOPTION
OF A NEW CIVIL PROCEDURAL CODE**

Стоянова Т.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Лілопол І.М.,

асистент кафедри цивільного процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

Питання цивільної юрисдикції – це, передусім, питання структурної визначеності усієї судової системи як з боку системи судоустрою, так і з боку правової визначеності законодавства. Процесуальне законодавство повинно слугувати простим провідником як для суб'єкта оскарження, так і для суду, щоб судовий захист став дієвим та ефективним механізмом, а не інструментом, за допомогою якого особа може уникати відповідальності. Саме тому, інститут судової юрисдикції, як основна й перша передумова права на судовий захист, повинен бути простим, логічним і запобігати стиканням з непорозуміннями в процесі реалізації права на справедливий суд. У такому контексті й провадиться дослідження основних новел інституту цивільної юрисдикції в судах першої та апеляційної інстанцій, зважаючи на прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: цивільний процес, цивільний процесуальний кодекс, юрисдикція, види цивільної юрисдикції, спрощене позовне провадження, малозначні справи, наказне провадження, окреме провадження.

Вопросы возникающие в институте гражданской юрисдикции – это прежде всего вопросы структурной определенности всей судебной системы, как в судоустройстве, так и в правовой определенности законодательства. Процессуальное законодательство должно служить простым поводом, как субъекту обжалования, так и суду, чтобы судебная защита стала действенным и эффективным механизмом, а не инструментом, с помощью которого человек может избежать ответственности. Именно поэтому институт судебной юрисдикции, как основная и первая предпосылка права на судебную защиту, должен быть простым, логичным и предотвращать столкновение недоумений в процессе реализации права на справедливый суд. В таком контексте и производится исследование основных новелл в институте гражданской юрисдикции в суде первой и апелляционной инстанции ввиду принятия нового Гражданского процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданский процессуальный кодекс, юрисдикция, виды гражданской юрисдикции, упрощенное исковое производство, малозначительные дела, приказное производство, особое производство.

The questions arising in the institute of civil jurisdiction are, first of all, the issues of structural certainty of the entire judicial system, both in the judiciary and in the legal certainty of the legislation. Procedural legislation should serve as a simple guide, both to the subject of appeal and to the court, so that judicial protection becomes an effective and effective mechanism, and not an instrument by which a person can avoid responsibility. That is why the institution of judicial jurisdiction, as the main and first prerequisite of the right to judicial protection, should be simple, logical and prevent clashes of misunderstandings in the process of realizing the right to a fair trial. In this context, the study of the main novels in the institute of civil jurisdiction in the court of the first and appellate instance is made in view of the adoption of the new Civil Procedure Code.

Key words: civil process, civil procedural code, jurisdiction, types of civil jurisdiction, simplified lawsuit, minor cases, order proceeding, separate proceedings.

Постановка проблеми. В умовах реформаційних та євроінтеграційних процесів, що тривають в Україні, питання оновлення цивільного процесуального законодавства набули свого актуального значення, оскільки Проект Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», що був зареєстрований 23 березня 2017 року, був прийнятий 3 жовтня 2017 року.

Оскільки інститут юрисдикції є основоположною умовою реалізації права на судовий захист, ця стаття

є спробою проаналізувати запропоновані зміни в зазначеному інституті, в умовах наближення українського законодавства до міжнародних стандартів та у світлі оновлення процесуального законодавства України.

Згідно зі ст. 6 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» (далі – Конвенція) кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [1, ст. 263]. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) під поняття

«судом, встановленим законом», підпадають і правила юрисдикції. Так, в обґрунтування такої позиції слід навести наступні рішення ЄСПЛ: 1. У Рішенні у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» (Sokurenko and Strugunv. Ukraine) від 20 липня 2006 року, заяви № 29458/04 та № 29465/04 Суд повторює, що, як було раніше визначено, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. 2. У рішенні в справі «Занд проти Австрії», Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів [2]. Тобто слід зазначити, що право на судовий захист, як правомочність суб'єкта, що бажає його реалізувати, залежить від певних передумов, серед яких первинною є дотримання правил юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки розмежування юрисдикції щодо розгляду справ провадиться між різними компетентними органами та судами, що являється основною практичною проблемою, з якою стикаються суди, а також особи, які звертаються до суду за захистом та охороною своїх прав, питання правильного тлумачення юрисдикції мають як теоретичне, так і практичне значення. Проблема загострюється особливо в першій період введення нових законодавчих положень.

У цій статті запроваджується спроба поєднати погляди основних теоретиків в цивільному процесі щодо поняття і видів юрисдикції та практиків, що зіштовхуються із проблемами розмежування різних видів юрисдикції під час здійсненні судочинства.

На дисертаційному рівні проблеми юрисдикції цивільних, господарських, адміністративних судів досліджувались, наприклад, Л. Анохіною, С. Василівим, О. Колісником, М. Черленяком та Д. Шадурую.

Питання юрисдикції цивільних судів були предметом наукових розробок авторських колективів Харківської процесуально-правової школи за загальною редакцією професора В. Комарова [3, с. 183–233; 4, с. 172–187].

Доктринальну увагу поняттю юрисдикції та підсудності приділив Г. Волосатий у підручнику «Цивільний процес України», який представляв Одеську школу права, об'ємно дослідивши суть понять юрисдикція, компетенція та підсудність [5, с. 165–180].

У світлі обговорення проектів нових процесуальних кодексів в Україні вже з березня 2017 року актуальності набуває дискусія серед науковців та практиків щодо положень запропонованих змін. Це дослідження буде проводитися з урахуванням останніх науково-практичних публікацій, зокрема, доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри цивільного права та процесу Національної академії Міністерства внутрішніх справ України С. Бичкової «Новий ЦПК України: бути чи не бути...» [6]; доктора юридичних наук, викладача Національної школи суддів України, судді Львівського окружного адміністративного суду В. Кравчука «Методи вирішення юрисдикційних про-

блем» [7], кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільного процесу, судді, секретаря Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Д. Луспенника «Яким має бути ідеальний процесуальний кодекс» [8], кандидата юридичних наук, представника України у Венеціанській комісії В. Пилипенка «Оціночний процесуальний кодекс України» [9] тощо.

Метою статті є дослідження основних змін в інституті цивільної юрисдикції в суді першої та апеляційної інстанцій, що відбулись із прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), з урахуванням практики ЄСПЛ з тлумачення положень Конвенції щодо терміна «суд, встановлений законом».

Виклад основного матеріалу. Для ґрунтовного дослідження цієї проблематики варто зупинитися на визначенні поняття юрисдикції. Доктринальне поняття юрисдикції не є метою статті, але для формування відповідного контексту, з якого будуть досліджуватися основні зміни в законодавстві, виведення такого поняття слід вважати вкрай необхідним.

На жаль, а ні Глава 2, а ні інші норми діючого ЦПК України (до введення нового ЦПК) не містять визначення цивільної юрисдикції, а вживають термін «компетенція судів щодо розгляду цивільних справ». У новому ЦПК України цивільна юрисдикція також, як й у попередньому законодавстві, трактується крізь коло справ, що підлягають розгляду в суді. На відміну від попереднього законодавства, ЦПК України 2017 року вводить таку класифікацію видів юрисдикції: предметну, суб'єктну, інстанційну та територіальну (підсудність). Це є новелою діючого ЦПК України, але не є визначенням юрисдикції на законодавчому рівні, тому задля визначення поняття, слід піддати такий термін науковому аналізу.

Багато авторів сходяться в тому, що термін «цивільна юрисдикція» має такий же сенс, що й підвідомчість, яке вживалось попереднім законодавством [10, с. 29, 189]. З огляду на те, що юрисдикція, як повноваження з розгляду і вирішення спорів, розуміється як юрисдикція суду, державних органів та органів місцевого самоврядування тощо, її необхідно розглядати у широкому та у вузькому значеннях. У широкому сенсі, цивільну юрисдикцію необхідно розуміти як повноваження усіх державних та недержавних органів, посадових осіб з розгляду і вирішення цивільних спорів. До поняття «цивільної юрисдикції» в широкому сенсі також слід віднести юрисдикцію суду, інших державних органів щодо розгляду цивільних спорів, нотаріальний захист тощо. У вузькому – цивільна юрисдикція повинна розглядатися, як повноваження судів з розгляду цивільних справ за правилами цивільного процесуального законодавства. Не вдаючись у довгу дискусію, варто запропонувати для визначення юрисдикції суду з розгляду цивільних справ застосовувати термін «судова цивільна юрисдикція». Введення такого терміна є доцільним, оскільки положення виключної судової юрисдикції вже отримали зміни на конституційному рівні, так, ст. 124 змінила

виключний характер судової юрисдикції на альтернативний у визначених законом випадках [11]. Тобто це надає можливість відокремити судову юрисдикцію від не судових форм захисту і одразу конкретизувати її предметну складову.

Але, повертаючись до мети дослідження, варто наголосити, що в контексті цієї статті цивільна юрисдикція (підвідомчість), буде розглядатися у вузькому сенсі, як компетенція судів із розгляду цивільних справ, що розглядаються судом за правилами ЦПК України, чим відокремлюється від кримінальної, господарської та адміністративної юрисдикції.

Перше нововведення в інституті цивільної юрисдикції – це поділення її на види: предметну та суб'єктну юрисдикцію (§ 1 Глава 2 ЦПК України), інстанційну (§ 2 Глава 2 ЦПК України) та територіальну (підсудність) (§ 3 Глава 2 ЦПК України). Застереження викликає введення терміна «суб'єктна юрисдикція», оскільки такий термін нашоєхує на думку про впровадження «суб'єктного цензу» під час віднесення справи до цивільної юрисдикції, що за змістом статті не вбачається. Можна припустити, що законодавець під термін «суб'єктна юрисдикція» підводить пункт 8, в якому зазначається, що суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду, маючи на увазі, що суб'єкти оскарження оскаржують, в даному випадку, дії відповідних суб'єктів – третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу та іноземного суду. Але варто не погодитися із такою позицією законодавця, оскільки критерій суб'єкта, як виокремлення компетенції щодо розгляду справ, є суттєвим щодо поділу на види судових юрисдикцій. Так, на думку В. Кравчука, за суб'єктом критерієм розмежовується цивільна, господарська та адміністративна юрисдикції. Господарські справи виникають між юридичними особами та підприємцями, а також з приводу створення та припинення юридичних осіб (корпоративні спори), а адміністративні – за участі суб'єкта владних повноважень. Всі інші справи вирішуються в порядку цивільного судочинства.

Можна припустити, що до суб'єктної компетенції законодавець відносить особливих суб'єктів, а саме третейські суди, міжнародний комерційний арбітраж та іноземний суд, відповідно до пункту 8, але така конструкція є доволі складною.

Однак введене поняття суб'єктної цивільної юрисдикції одразу перегукується із критерієм суб'єкта владних повноважень в адміністративній юрисдикції. Тому таке поняття ще більше вводить плутанину в термінології. Слід погодитися із думкою Д. Лупеника, про те, що ідеальний процесуальний кодекс повинен визначатися певною системністю, узгодженістю, взаємопов'язаністю та уніфікованістю норм як у самому цивільному процесуальному кодексі, так і щодо інших процесуальних кодексів [8].

Крім того, слід зазначити, що у своїй праці «Курс гражданского процесса» Є. Васьковський зазначав, що відомчість кожного окремого цивільного суду визначається з трьох сторін: а) закон зазначає, які саме категорії цивільних справ підлягають віданню певного роду суду, тобто виокремлював об'єктивну, предметну компетенцію суддів, або родову підсудність, підсудність за родом справ; б) закон визначає, які саме з процесуальних дій має право вчиняти цей суд, тобто визначає його функції. Це є функціональною компетенцією; в) компетенція кожного окремого суду визначається відносно простору, обмежуючись відомими частинами державної території. Такий простір розмежування компетенції судових закладів має назву особистої або суб'єктивної компетенції, або підсудністю [12, с. 29, с. 189]. Вбачається певна схожість класифікації видів судової цивільної юрисдикції, але термін «суб'єктна» юрисдикція, автор, наводить з урахуванням сенсу особистої юрисдикції конкретного територіального суду, тобто територіальної підсудності, що є зрозумілим та логічним.

Друге нововведення стосується зміни змісту наказного та позовного провадження. Не зупиняючись на питаннях, що були предметом дискусії в наукових та практичних колах [6, 9] щодо таких оціночних категорій, як «стягнення грошових сум незначного розміру, як критерій справ, що підлягають розгляду в порядку наказного провадження», «щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо»; «малозначні справи», «справи незначної складності», оскільки такі поняття потребують або законодавчої конкретизації, або ж у перші місяці застосування ЦПК України – судових роз'яснень, хотілось би запропонувати наступні міркування.

Так, щодо справ наказного провадження та відсутність спору або відсутність відомостей про його існування заявнику. Здається, що залишення за заявником права вказувати відсутність відомостей про існування спору про право – це залишення простору для зловживання процесуальним правом.

Щодо введення класифікації позовного провадження на загальне та спрощене. Так, згідно з частиною 4 статті 19 ЦПК України спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Також, не зупиняючись на питаннях оціночності «малозначних справ», звертаємо увагу на невірковий підхід законодавця під час віднесення усіх трудових спорів до категорії малозначних справ, особливо з урахуванням критерію, зазначеного в пункті 2 частини 4 статті 18 ЦПК України, в якому зазначено, що загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні. Такі категорії справ, як оспорування звільнення (в усіх його варіантах – від зміни формулювання звільнення, виплати за час вимушеного прогулу до поновлення на роботі), розірвання трудового договору тощо – є однією із самих складних категорій цивільних справ.

Щодо інстанційної юрисдикції. Нововведенням, що викликає чимало зауважень, стало наділення апеляційної інстанції повноваженнями щодо розгляду цивільних справ, як судів першої інстанції.

Так, стаття 23 ЦПК України встановлює, що усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених частинами 2 та 3 цієї статті.

Частина 2 статті 23 ЦПК встановлює, що справи щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (за місцезнаходженням арбітражу).

Таке положення викликає, насамперед, непорозуміння – навіщо навантажувати суди апеляційної інстанції справами, з якими справлялися суди першої інстанції, а згодом й Верховний Суд, як суд касаційної інстанції, на якій згідно з частиною 2 статті 24 ЦПК України покладено обов'язок переглядати в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції.

Невирішених питань, що потребують подальшого дослідження в інституті цивільної юрисдикції, залишилося чимало, до того ж окремо не розглядалася питання територіальної, яку б логічніше було б назвати суб'єктною юрисдикцією, але в заявлених межах слід перейти до конкретизації здобутих аналітичних положень.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Запропоновано, для

конкретизації місця цивільної юрисдикції в системі захисту цивільних прав, ввести такий термін, як «судова цивільна юрисдикція», що є компетенцією суду із розгляду цивільних справ за правилами цивільного процесуального законодавства. Таке визначення дає змогу відокремити цивільну юрисдикцію суду від цивільної юрисдикції інших юрисдикційних органів і має характеристику предметної складової компетенції.

Критичної оцінки набув термін «суб'єктна юрисдикція». Викликає зауваження введення суб'єктного цензу у виокремлення предметної юрисдикції, що за змістом статті 19 ЦПК України не вбачається та перекликається із поняттям суб'єкта владних повноважень, як критерію розмежування цивільної та адміністративної юрисдикцій.

Вважається недоречним в наказному провадженні залишення за заявником права вказувати відсутність відомостей про існування спору про право, оскільки це буде приводити до затягування процесу крізь застосування механізму наказного провадження.

Не здається логічним віднесення трудових спорів до категорії «малозначних справ», через наявність в такій категорії складних для здійснення провадження суб'єктів та їх вимог, численність доказів та перспективи зміни позовних вимог.

Незрозумілим є нововведення законодавця положення про розгляд справ по першій інстанції апеляційним судом справ про оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів та доведено, що таке положення в майбутньому може привезти до перевантаження Верховного суду як касаційної інстанції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 серпня 1997 р. / Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
2. Справа «Сокуренок і Стригун проти України» (Заяви № 29458/04 та № 29465/04), Страсбург, 20 липня 2006 року // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_115.
3. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / за ред. В. Комарова; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Право, 2016. – 848 с.
4. Комаров В. Позовне провадження: монографія / В. Комаров та ін.; за ред. В. Комарова. – Харків: Право, 2011. – 552 с.
5. Гражданский процесс Украины: учеб. / под ред. Ю. Червоного. – К.: Истина. – 2006. – С. 246.
6. Бичкова С. Новий ЦПК: бути чи не бути / С. Бичкова // Юридична газета online: всеукраїнське щотижневє юридичне видання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/noviy-cpk-ukrayini-butichi-ne-butii.html>.
7. Кравчук В. Методи вирішення юрисдикційних проблем / В. Кравчук // Офіційний сайт Вищого адміністративного суду України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vasu.gov.ua/nkr/nauk_praci/metodi_virish_yurisdi_k_problem/.
8. Луспенік Д. Яким має бути ідеальний процесуальний кодекс / Д. Луспенік // Офіційний сайт Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/jakim_maje_butii_idealnij_procesualnij_kodeks.html.
9. Пилипенко В. Оціночний процесуальний кодекс України / В. Пилипенко // Судова-юридична газета: офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sud.ua/ru/blog/blog/102456-otsnochnij-protsestalnij-kodeks-ukrani>.
10. Ярема А. Новели цивільного судочинства / А. Ярема, Г. Давиденко // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 9. – С. 29.
11. Штефан М. Цивільне процесуальне право України: академ. курс / М. Штефан. – К., 2005. – С. 189.
12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 41.
13. Васьковський Е. Курс гражданского процесса: субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. Васьковський. – М.: Статут, 2016. – 624 с.